

Г.Ю. Івакін, В.К. Козюба, О.В. Комар, О.В. Манігда

РОЗКОПКИ 2009 р. НА СТАРОКІЇВСЬКІЙ ГОРІ ПОБЛИЗУ ДЕСЯТИННОЇ ЦЕРКВИ

The main results of the research of cultural layers preceding the building of Desyatynna Church on its site and the area around it are presented. New materials on the history of Kyiv in the pagan times were obtained: a dwelling and a stove of the 8th c. have been studied under the temple; full cut of a ditch of Ancient Kyiv hill-fort was completed; new graves and barrow ditches of the 10th c. burial ground were recorded; ceramics of Romny culture was found, and objects of Trypillya and Zarybunetska cultures were uncovered.

Архітектурно-археологічна експедиція ІА НАНУ продовжила роботи по вивченню Десятинної церкви і прилеглої території (рис. 1). Дослідження провадилися разом з фахівцями з Державного Ермітажу (О.М. Іоаннісян, Д.Д. Йолшин, П.Л. Зиков) та Інституту українознавства НАНУ ім. Крип'якевича (Ю.В. Луконський), а також силами студентів з вищих навчальних закладів Києва та Санкт-Петербурга.

На розкопі VII (площа 80 м²), закладеному на місці північної галереї церкви X ст. у 2008 р., досліджені нашарування, не докопані Д.В. Мілеєвим у 1908 р. Їхня потужність місцями сягала 0,5–0,6 м. В дуже гумусованому шарі виявлено уламки і гончарної кераміки кінця X ст., і невиразної ліпної, а також бубонець з кольорового металу, кістки тварин, вуглинка і печина, фрагменти кальцинованих кісток.

Надзвичайно важливою є знахідка решток житла з піччю VIII ст., орієнтованого стінами за сторонами світу. Його котлован з усіх боків перетинали стрічки фундаментів церков X та XIX ст., мав розміри близько 3,5 × 3,5 м і був заглиблений у ґрунт на 0,8 м (у материк на 0,4 м). В його північно-східному кутку розташовувалася піч, більше половини якої потрапило до розкопу. Піч вирізана в материковому суглинку, помітні сліди пізнішого ремонту. Знайдено великі шматки печини та вальки склепіння. Тильна сторона печі (крім її основи) зрізана поперечною стрічкою фундаменту

храму. Довжина печі 0,9 м, череня — 0,6 м. В конструкції печі та в заповненні житла виявлено ліпну неорнаментовану темно- та червоно-коричневого кольору кераміку з домішками шамоту та дресви. Вінця — на невеликій шийці, округлі, трохи відігнуті. Житло попередньо можна датувати VIII ст. Воно є найдавнішим чітко зафіксованим житлом, яке знаходиться з напольного боку Старокиївського городища.

У розкопі VII виявлено також рештки трьох поховань X ст., одне (80) з яких добре збереглося (рис. 2). В головах знайдено цілий невеличкий білоглиняний горщик, в ногах — рештки цеберка (залізні дужка і три обручі), біля черепа — разок з семи скляних, кришталевої, сердоликової та срібної намистин, срібну сережку. Між черепом і горщиком знайдено шкаралупу курячого яйця та сліди залізної голки. В могилі (2,2 × 0,70–0,85 м) простежено рештки колоди, перекритої двома напівколодами. Глибина ями 1,2 м. На площі розкопу також зафіксовано сегмент курганного ровика, частково дослідженого у 2006 р. Його ширина до 3,0 м, глибина 0,75 м. Нівелювальну засипку ровика перетинало поховання X ст. (76).

У південному борті розкопу VII, що співпав з межею розкопу Д. Мілеєва, на довжину 16 м збереглася стратиграфія. В ній зафіксовані і місця поперечних фундаментних стрічок північної галереї (третьої, четвертої та п'ятої зі сходу), і нашарування та об'єкти, що передували будівництву Десятинної церкви, зокрема ями поховань 76 і 80, житло VIII ст.

В інтер'єрі церкви, поблизу її первинного центрального об'єму, виявлено язичницьке поховання (84), яке частково пошкоджене згаданими перекопами XIX–XX ст. Кістяк орієнтований на північ (азимут 15°). Ширина ями 0,38 м, довжина не встановлена, оскільки

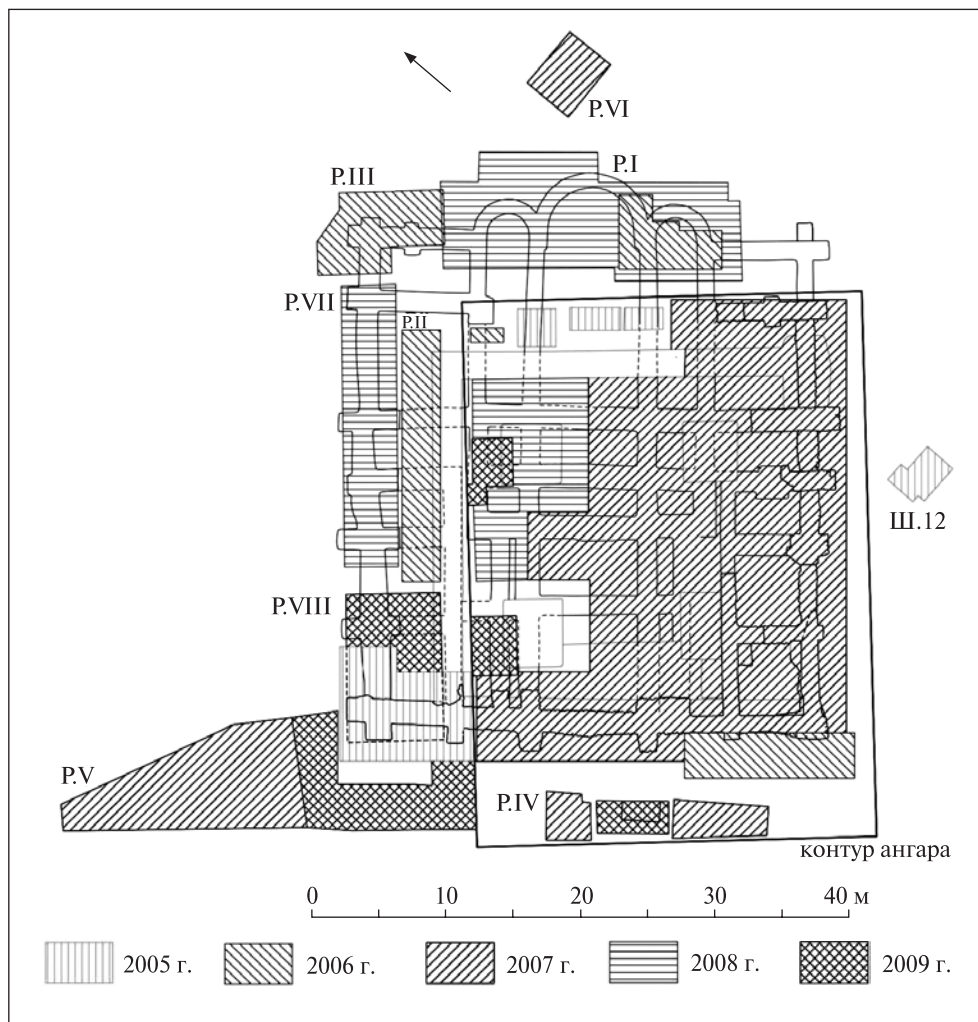

Рис. 1. Десятинна церква. Схема розкопів 2005—2009 рр.

нижня половина поховання не досліджувалася (вона потрапила під фундаментний рів X ст. із збереженими *in situ* залишками підшви західної стіни центрального об'єму церкви). В могилі виявлено два скупчення намиста, що складалося з 44 намистин (42 скляні і дві з сердоліку), чотирьох бубонців, бронзової пронизки з петельками на кінцях і одного залізного виробу.

Розкоп VIII (88 м²) продовжував розкопи II та VII далі на захід до північно-західного рогу церкви. До нього потрапив фундамент західної стіни, який вже частково розкривався у 2005 р. На його площі виявлено п'ять безінвентарних поховань X ст., орієнтованих на південь та захід, а також південно-східний сегмент курганного рову, простежений на довжину 4,6 м. Останній мав пласке дно завширшки 0,8 м та похилі стіни. Орієнтовна ширина рову зверху понад 2,0 м, глибина 0,7 м. Ще в язичницький час прилегли до зовнішнього схилу рову Старокиївського городища ділянки були переплано-

вані, про що свідчать потужні (до 0,5 м) шари переміщеного материкового суглинку, які знівелювали рови найближчих до рову городища курганів. Одне з поховань (90) перетинало цей курганний рів ще до перепланування, інші (81, 83, 89) — вже сам нівелювальний шар.

Продовжено роботи в розкопі V (площа 72 м²), який перетинав рів Старокиївського городища. Завершено перетин рову і з'ясовано його параметри. Рів мав складну конфігурацію, пов'язану, можливо, з трьома етапами його облаштування (рис. 3). Як видається на ґрунті попереднього аналізу здобутих матеріалів, спочатку рів мав незначні розміри — глибину 2 м і ширину 5 м (відносно материка). Під час його функціонування на дні утворився потужний (до 0,6 м) шар намулу з окремими керамічними матеріалами першої половини X ст. Пізніше (можливо, в першій половині X ст.) із зовнішнього боку першого рову був викопаний потужніший (глибина 3,5 м в материк, ширина понад 7,0 м), а материкова перемичка між

Рис. 2. Поховання 80: А — горщик; Б — намистини

ними зрізана під основу зрубної конструкції на внутрішньому схилі нового рову. Тоді, схоже, був вибраний весь зовнішній схил першого рову, від якого залишилася тільки придонна частина і заповнення над нею.

У середині — другій половині X ст. ці укріплення зазнали нової реконструкції. Найглибшу частину рову знову було пересунено у напольний бік. Вона мала глибину близько 6 м від денної поверхні X ст. (4,6 м у материка) за шириною близько 14 м. На внутрішньому схилі при демонтажі дерев'яної конструкції рову другого етапу знову здійснили підрізку материка, і від попереднього рову залишилося лише саме дно, яке разом зі згаданою материковою сходинкою стало основою нової дерево-земляної конструкції на новому схилі рову. Верх цієї конструкції, можливо, слугував штучною бермою перед валом Старокиївського городища. З напольного боку цього рову був зроблений додатковий ескарп завширшки і завглибшки близько 1,5 м. Він складався зі схилу, який перетинав давні культурні нашарування та верх материка, й завершувався невеликою сходинкою та горизонтальним майданчиком завширшки 1,0 м. Далі йшов стрімкий (понад 50°) зовнішній схил рову до його дна. Наявність дерево-земляних конструкцій та сходинки на внутрішньому схилі рову, а також ескарпу з його зовнішнього боку підтвердили отримані раніше Д. Мілеєвим (1908, 1912) і Т. Мовчанівським (1936) свідчення про його складне облаштування.

Ескарп та зовнішній край рову були перекриті кількома вуглистими, зі значною кількіс-

тю печини, прошарками. Вони містили фрагменти кераміки, кісток, будівельних матеріалів (сколи кварциту і пірофіліту, уламки плінфи), що відносяться до часу спорудження Десятинної церкви — 989—996 рр. На майданчику ескарпу виявлено овальну яму з аналогічним матеріалом у заповненні, крім якого там трапилася жовта скляна намистина, розвал ліпного горщика роменського типу (з «гусеничкою» на вінцях і плічку), а також скинуті рештки печі.

Згаданий ескарп перетинав заповнення могили поховання 82. Кістяк, орієнтований на захід, гарно зберігся. Біля черепа виявлено п'ять срібних дротяних скроневих кілець. Скелет лежав без труни у додатковому заглибленні на дні ями і був перекритий уздовж кількома дошками, що спиралися на заплечики навколо заглиблення. Далі на південь виявлено ще одне дитяче безінвентарне поховання X ст.

У південній частині розкопу V зафіксовано потужний перекоп XIX ст. та край двох розкопів Д. Мілеєва. У бровці між ними та на дні одного з них виявлено об'єкт зарубинецького часу, заглиблений до материка. В непорушених культурних нашаруваннях зовні рову знайдено окремі уламки кераміки доби бронзи і черняхівської культури.

Восени продовжувалися роботи в розкопі IV за 6 м на захід від західного фасаду храму X ст. На цій ділянці під шарами з похованнями XVI—XVIII ст., дослідженими у попередні роки, місцями збереглася непорушена стратиграфія, де зафіксовано будівельні прошарки і ремонту XII ст., і часу спорудження церкви.

Рис. 3. Перетин рову Старокиївського городища

Це місце поряд із храмом виявилось практично єдиним, не зачепленим розкопками XIX—XX ст. та об'єктами ранішого часу, крім згаданих поховань. У прошарку ремонту виявлені уламки фресок, а шар часу будівництва храму представлений щебенем зі сколів вапняку, який суцільною площею вкривав давню поверхню.

Давні шари мали потужність 0,4 м і плавно переходили у материк. У цьому культурному шарі знайдено ліпну кераміку і гончарну кінця X ст. На рівні материка зафіксовано кілька стовпових ям та частину огорожі — плоту, що складався з 13 стовпових ямок від кілків. Сліди плоту перекрили кут підпрямокутної споруди, більша частина якої виходила за межі розкопу. Вона була заглиблена в материк на 0,4 м і містила у заповненні ліпну, зокрема підлощену, кераміку. Виявлено також пляму

об'єкта, що містив ліпну кераміку, кальциновані кістки та мушлі *Unio*, що відносяться до софіївського типу трипільської культури (визначення Е.В. Овчинникова). Подібні знахідки виявлені й у заповненні ями поховання 91, що перетинала трипільський об'єкт. Серед них — верхня частина червоноглиняного добре заглаженого горщика та глиняний виріб катушкоподібної форми заввишки 3,0 см та діаметром 2,7 см з наскрізним отвором. Саме поховання X ст. було безінвентарним, кістки добре вціліли.

За 2005—2009 рр., крім суто архітектурних об'єктів, на території Десятинної церкви та прилеглих ділянках зафіксовано інші цікаві об'єкти дохристиянської доби (22 поховання X ст., перетин рову Старокиївського городища, житло VIII ст. за його межами) та ще ранішого часу (трипільської та зарубинецької культур).

